

СТАНОВИЩЕ

от проф. д.н. Мартин Иванов Иванов

катедра „Социология“, Философски факултет на Софийски университет „Св. Климент Охридски“

**на дисертационен труд за присъждане на образователната и научна степен „доктор“,
професионално направление 2.2. История и археология, област на висше образование: 2.
Хуманитарни науки.**

автор: Антон Георгиев Венев

**тема: Регионални политики на социализма в България и Югославия: Регионите на
Кюстендил и Куманово 1948-1963**

Научен ръководител: доц. д-р Кристина Попова

1. Представени материали

Докторантът Антон Георгиев Венев е зачислен с докторантура към катедра „История“ на Правно-исторически факултет при Югозападен университет „Неофит Рилски“ в Благоевград. За изготвяне на настоящата рецензия са получени всички необходими за защитата документи, включително: дисертационен труд; автореферат; извършена проверка за автентичност, наукометрични показатели, в които са отразени шест публикационни материала (статии) по дисертацията и автобиография и заповед за назначаване на жури. Не са ми представени обаче копие от дипломите му за бакалавър и магистър.

2. Актуалност на тематиката

Основна цел на дисертацията е да изследва „регионалната политика през първите години на изграждането на социализма в регионите на Кюстендил и Куманово, намиращи се в НР България и ФНР Югославия“ (с. 9) Подобна тема е нова за българската историография като досега тя е била маркирана само мимоходом в отделни проучвания (К. Палешутски, В. Енчев, М. Лалков, Д. Биладжич, Б. Петранович и др.). Ако изключим отделни пропагандни и силно идеологизирани текстове, продукт на самия режим историята на регионалното развитие все още очаква своя изследовател. В този смисъл авторът умело е подбрал да изследва една актуална и пренебрегвана до сега тема в национален, регионален и дори общоевропейски контекст. Антон Венев обаче не е останал само в полето на регионалното, а е потърсил и изключително актуалните днес трансгранични измерения, ролята на границата (политическа, географска) и различните политическо-икономически траектории, които тя поражда.

3. Обем и структура на дисертацията

Дисертационният труд е в обем от 476 страници и се състои от увод, пет глави с множество параграфи в тях, заключение и библиография от над сто заглавия – монографии, статии и студии, списъци на използваните архивни фондове, на таблиците и на съкращенията, както и снимково приложение. Прави впечатление доброто боравене с богатия архивен материал, съхраняван в Централния държавен архив, Архива на Комисията за разкриване на документите и за обявяване на принадлежност на български граждани към Държавна сигурност и разузнавателните служби на Българската народна армия, Държавен архив-Кюстендил, Държавен архив на Република Северна Македония (СРМ) – подрачно отделение Скопје и Куманово и в архивната сбирка към Регионален исторически музей-Кюстендил. Наред с това Антон Венев е прегледал и критично използвал материали от седемнадесет вестника и осем списания, както и важни електронни ресурси от СРМ и България. Избраният подход е проблемно-хронологичен, като същевременно по всяка тема са отделени два параграфа за всеки от разглежданите региони – Кюстендилско и Кумановско. На финала всяка глава завършва с кратко обобщение. Бързам да кажа, че предвид моята компетенция в следващия анализ на текста ще акцентирам предимно върху българските процеси, без разбира се, да изпускам от поглед и сравнението с Кумановско и с Югославия като цяло.

4. Съдържание на дисертационния труд

В *Увода* на дисертацията са описани обекта и предмета на изследването, целите на дисертацията и основната изследователска теза, която дипломантът формулира по следния начин: „Политиките за регионално развитие предприети или наложени през времето на построяване на социализма, в България и в Югославия, независимо от разликите са в основата на изоставането и диспропорциите в развитието на двата региона, което продължава и до днес“ (с. 9). Направен е кратък преглед на основните понятия, с които борави авторът: регионализъм, регионална политика, модернизация, индустриализация и др. (с. 10-12). Очертани са трите основни задачи на изследването: (1) да се открият етапите в развитието на социализма в двете страни и региони между 1948 и 1963 г.; (2) да се проследи и анализира регионалната политика, следвана в Югославия и България като се очертаят нейните резултати в полето на икономиката (градска и селска), образованието, културата и здравеопазването на Кумановско и Кюстендилско и (3) „да се покажат общите проблеми, както и спецификите в двете съседни страни и особеностите на техния опит в изграждането на социалистическо общество, разликите и модернизацията в двата региона“. (с. 12-13).

Основните използвани методи в дисертационния труд са исторически метод, анализ и синтез, метод на сравнение, метод на класификация и метод на обобщаване (с. 13). Избързвайки общата ми оценка за изследването на Антон Венев тук само мимоходом ще спомена, че не навсякъде заявката за анализ и синтез е достатъчно уплътнена.

Задълбоченият историографски преглед (с. 15-17) обхваща повечето от релевантните изследвания по темата. Не може да не направи впечатление обаче, че дипломантът е избрал просто да изреди дълъг списък на ползваната от него литература без да открие някои важни тези в нея. Тези, които след това да коментира и провери „експериментално“ в хода на своето изследване на полето на Кюстендилския и Кумановския регион.

Първа глава „Социализмът и регионалните политики в България и Югославия: Модели на историческо и политическо развитие“ въвежда в темата и прави задължителната за подобни изследвания историческа контекстуализация. В отделни параграфи е проследен „примерът на съветския общественно-икономически модел“ (с. 26-32), историята на изграждане на комунистическия режим в двете страни (с. 32-45), конфликтът Тито-Сталин и отделянето на СФРЮ от съветския блок (с. 45-50), както и последвалата ги нова политика на социалистическо самоуправление в Югославия (с. 50-68).

В края на първа глава са включени два ключови параграфа, които надграждат общата историческа рамка и вписват в нея регионалните политики (или опитите за такива) на България и Югославия (с. 68-90). Те имат важен обобщаващ характер и дори повдигат въпроса защо не са включени към общото заключение на дисертацията, вместо към първа глава. В тях е направен един от ключовите изводи на това изследване за значително по-голямата децентрализация на СФРЮ и силната централизация на НРБ. Само по себе си това не е изненадващо наблюдение, а следствие от различната политическо-идеологическа рамка, в която се развиват двете страни след разрива между Сталин и Тито. Антон Венев обаче умело го вплита в своя разказ, отивайки отвъд простото маркиране на различията. Изводът му е, че в България трудно може да се говори за регионална политика, тъй като центърът в София диктува и най-малките подробности на развитието. Опити за някаква регионална децентрализация са направени едва в края на 50-те години със създаването на окръзите, но резултатите им, както показва авторът, са спорни. Така или иначе, този относително кратък епизод приключва през 1963 г., когато на Пленум на ЦК на БКП е решено, че „крупната механизирани и автоматизирана промишленост изискват ръководство от един център“ (с. 77). Все пак не се стига до стария вид централизация „характерна с опекуство над производството и намеса в ежедневно оперативното ръководство“, а всички въпроси „продължават да се решават от окръжните държавни и стопански органи“ (с. 77).

Всъщност, регионалните политики имат два аспекта: (1) централизирано или децентрализирано вземане на решения и (2) опити за намаляване на регионалните диспропорции. В социалистическа България до края на 50-те години ключовите решения се вземат на централно ниво – Централен комитет и Секретариат на БКП, министерства и Държавна планова комисия. Известно е обаче, че разпределянето на ресурсите между отделните региони не винаги следва декларираните приоритети, а е силно подвластно на останалите пренебрегнати в това изследване ходатайства, лични познанства, землячество, бойно другарство, връзки, корупция и „втори мрежи“. В много от случаите нови предприятия, болници, културни домове и площади се строят не където са най-необходими, а в селищата, от които произлизат видни комунистически функционери. В този смисъл би могло да се предположи, че слабото партизанско движение в Кюстендилско и отсъствието на важни политически дейци, произхождащи от тук дава своето важно отражение върху липсата на нови промишлени инвестиции почти до края на разглеждания период. До средата на 50-те години, например, в Кюстендилско „продължават работата заварените одържавени предприятия и заводи с някои малки изключения“ (с. 199). Като едва през 1954 г. е създадена Галенова фабрика и държавна мина „Бистрица“. Известен опит в регионалната политика да се вкара и толкова важния „субективен елемент“ е направен едва в четвърта глава с биографиите на Владимир Бонев (с. 206-

208) и Стойо Станоев (с. 208). И тук обаче липсват конкретни примери за техни успешни или неуспешни ходатайства в полза на създадения вече Кюстендилски окръг.

В Югославия е избран съвсем различен модел на стопанско развитие и на третиране на регионалните проблеми. От началото на 50-те години „основната стратегическа цел на инвестиционните политики е да смекчи диспропорциите в икономическата област, като те се проявяват предимно между индустрията и селското стопанство, както и между производството на средства за производство и потребителски стоки“ (с. 84). Въпреки значително по-целенасочените усилия в СФРЮ разликите между отделните региони на страната не намаляват. Така например, по брутен вътрешен продукт на глава от населението, „несъответствието в икономическото развитие между най-развятия регион Словения и най-слаборазвятия – Косово се увеличава между 1950 и 1960 г. от 3:1 на 5:1.2“ (с. 85). Малко изолирано, на стр. 156 дори е направен изводът, че „в България поради високата степен на централизация проблемите се решават малко по-добре и бързо“. Важно наблюдение, което обаче би трябвало да бъде уплътнено в изложението с примери и доказателства.

След като е описан националният политическо-икономически контекст, в който се развиват Кюстендилско и Кумановско във *Втора глава* разказът плавно навлиза в същността на темата. Основната задача на Антон Венев тук е да очертае административното и политическото развитие и градоустройството на двата региона. На всяко от тези три нива са посветени по два параграфа – по един за Кюстендилско и за Кумановско. В някакъв смисъл тази, а отчасти и следващите три глави, могат да заместят липсващата все още цялостна история на Кюстендил и Кюстендилско след 9 септември 1944 г. В детайли са проследени административните промени в региона, сливането и основаването на общини, премахването на околиците и преминаването към окръжна структура. Тук методичното и скруполюзно изреждане на всички новопоявили се или слети общини малко натежава (с. 94-97, 101-104) и би могло да се помисли да бъде извадено като отделно приложение в края на труда.

Политическото развитие на регионално ниво е предмет вторият дял на тази втора глава. Правдиво и детайлно е описано утвърждаването на власт на Комунистическата партия, маргинализирането на нейните политически опоненти и политиката на терор срещу представителите на бившата власт. Единственото ми уточнение е по отношение на присъдите от т. нар. „Народен съд“ в Кюстендил, които се различават, макар и незначително, от оригиналния документ – 32, а не 33 смъртни присъди, 11, а не 12 оправдателни и 113, а не 107 – на разни срокове затвор. Това, разбира се, е страничен за изследването детайл и не би трябвало да се възприема като критика към текста. Не е такъв случая с антикомунистическата съпротива в Кюстендилско, която както е известно е сред най-активните в цялата страна, но изцяло отсъства от изследването.

Приносен е характерът на последните два параграфа на главата, свързани с урбанизацията и утвърждаването на двата регионални центъра – Кюстендил и Куманово. „Изпускането“ на значително по-малките Дупница, Крива Паланка и Кратово е логично, предвид по-ограничената информация за тях, но не е мотивирано в дисертацията. Силно впечатление прави, че макар през 1938 г. Кюстендил да се сдобива с модерен градоустройствен план, изготвен от арх. Любен Тонев (по-късно автор на плановете за София и на Димитровград), но до 1946 г. в градът има само една павирана улица (с. 142), а канализацията почва да се гради чак през 1948 г. (с. 142-143). Бих

препоръчал в този параграф да се включи и темата за жителството, която наред с миграцията от селото към града (обстойно разгледана от автора в този и други параграфи) предопределят динамиката на урбанистично развитие на градовете.

За мен особено интересна е *Трета глава*: Два модела на индустриално развитие в регионите. В нея на преден план са изведени индустриализацията, модернизацията и плахо зараждащият се консумеризъм. Главата има приносен характер, тъй като „национализацията в Кюстендилски регион не е била досега обект на научно изследване, [а] в енциклопедията на Кюстендил, както и в историята на окръжната организация на БКП, откъслечно са дадени основните събития и процеси с доста неточности“ (с. 165). Прелюбопитен е и епизодът с нереалният план на мина „Бобов дол“ за 1947 г., който въпреки всички идеологически заклинания надхвърля със скромните 2-3 тона производството през 1939 г. (с. 181-182). С множеството подобни и конкретни примери главата значително уплътнява познанията ни за икономическите процеси, протекли у нас в края на 40-те, през 50-те и в началото на 60-те години. До сега те са обект предимно на общи анализи, следващи конгресните решения и резолюции, но малцина автори са се опитали да проследят как централните директиви се прилагат (или не се прилагат) на практика в отделните предприятия. Специално трябва да се отбележат маркираните вече портрети на стопанските и политически ръководители Владимир Бонев (с. 206-208) и Стойо Станоев (с. 208), както и сравненията със съседните Пернишки и Благоевградски окръг в таблици 6 и 7 (с. 209-210). Бих препоръчал обаче в таблица 7 всички суми да бъдат уеднаквени, тъй като сега стойностите за 1963 г. са в новия деноминиран през 1962 г. лев, а тези от края на 50-те – по стария му курс. Друг важен аспект в Трета глава са регионалните измерения на потреблението. Отново, както и при индустриализацията консумацията е позната предимно по партийните резолюции и решение, но все още се знае твърде малко как реално се отразяват те в ежедневието на населението. Неизвестно и за мен бе например решението в периода 1954-1956 г. да се възстанови де факто купонната система „поради слабите реколти и ограничаване производството на зърнени храни“ (с. 260).

Във фокуса на *Четвърта глава* са поставени преобразованията в аграрната сфера на двата региона. Процесът на колективизация до сега е изследван предимно в плодородните равнини, а полупланинските райони рядко са привличали историографския интерес. Ето защо предложеният от Антон Венев разказ е важен, тъй като очертава географските и регионални специфики при обобществяването на земята. Оказва се, че след първоначалния напън между 1952 и 1954 г. „в региона не се създава нито едно ТКЗС“. Наред с това образуваните вече кооперативи „не са успешен и привлекателен пример за селяните. Бедни стопанства с бедни кооператори, слабо организирани, с незначителни успехи – това е картината на ТКЗС в Кюстендилски регион в периода 1948 – 1952 г.“ (с. 293). Важен приносен момент в главата е неизвестната до сега в литературата съпротива срещу колективизацията в много кюстендилски села (с. 319-324). Сравнението със съдения Кумановски регион показва, че идеологически мотивираното решение за пълна колективизация у нас в средносрочен план не носи по-добри резултати (с. 355).

Последната, *Пета глава* се опитва да изследва широка палитра от проблеми свързани с образованието, културата и здравеопазването в двата региона. Все области, в които избраният централизиран български модел като че ли дава по-бързи и добри резултати, от колкото югославската децентрализация може да донесе (с. 429-433).

На финала, *Заклучението* прави опит да обобщи най-важните наблюдения от предходните глави. За съжаление тук анализът до голяма степен отсъства като се преповтарят вече направени по-горе в текста заключения. Не става например ясно, какво е мнението на автора за ефекта от двете диаметрално противоположни подхода – централизъм в България и относителна децентрализация в Югославия. В кои области тези и други (идеологически, политически) разлики носят по-добри (или пък по-лоши) резултати. За сметка на това в тази си част дисертационният текст твърди, че „двата региона се отдалечават през тези години все повече един от друг във всяко едно отношение. Икономическите, транспортните и културните връзки през по-голяма част от разглеждания период между тях са слаби и минимални. Затворената граница през голяма част от този период, както и периферното им местоположение и слаби транспортни връзки затрудняват комуникацията и сътрудничеството между населението“ (с. 452-453). Ключов извод, който обаче не стъпва на материал, разгледан в предните глави и поради това оставащ малко висящ.

5. Степен на познаване на състоянието на проблема

Внимателното изчитане на дисертационния труд показва, че авторът до голяма степен познава литературата по темата. Библиографията в края на текста съдържа над сто заглавия – монографии, статии. Специално трябва да бъде отбелязана и задълбочената работа в Централния държавен архив, Архива на Комисията за разкриване на документите и за обявяване на принадлежност на български граждани към Държавна сигурност и разузнавателните служби на Българската народна армия, Държавен архив-Кюстендил, Държавен архив на Република Северна Македония (СРМ) – подрачно отделение Скопје и Куманово и в архивната сбирка към Регионален исторически музей-Кюстендил. Не на последно място, авторът е прегледал и критично използвал материали от седемнадесет вестника и осем списания, както и важни електронни ресурси от СРМ и България.

6. Общ анализ на дисертационния труд

Едно от основните впечатления, които оставя докторантурата е за задълбочено и скрупулوزно изследване на редица важни процеси в регионалната политика на двата съседни крайгранични региона – Кюстендилско в България и Кумановско в СФРЮ. В отделните глави има редица приноси моменти, които вече имах възможност да отбележа, свързани със съпротивата, колективизацията и индустриализацията у нас. В много отношения дисертацията би могла да послужи за градиво на липсващата все още цялостна история на Кюстендил и Кюстендилско през първите десетилетия след 9 септември 1944 г. Би могло обаче да се желае много по-високо ниво на анализ и синтез, особено в заключителната част на изследването. Не става например ясно кой от двата модела – централизиран и децентрализиран – дава по-добри резултати и защо. Малко изолирано, на стр. 156 дори е направен изводът, че „в България поради високата степен на

централизация проблемите се решават малко по-добре и бързо“, но той отсъства от заключението. Споменатото на финала „отдалечаване на двата региона“ е относително слабо подкрепено в хода на основното изложение. Може да се поспори, при това сериозно, до колко убедително звучи годината 1963 г. като горна граница на дисертацията. Авторът се е опитал да я обоснове до колкото му е възможно (с. 7-8), но читателят не остава убеден, защо например изложението не спира през 1962 или 1964 г. Вместо това условността на горната хронологична граница (призната и от самия А. Венев) би могла да бъде отразена и в заглавието и изложението: „началото на 60-те години“ вместо сега избраната година 1963. Тези и други композиционни проблеми обаче ни най-малко не омаловажават огромната издирвателска и аналитична работа, която е свършил дипломантът.

7. Приносни моменти на дисертационния труд

В съответния раздел на Автореферата Антон Венев посочва пет свои приноса. Сред тях са: разглеждане на двата регионални модела (български и югославски); детайлно сравнение на развитието на процесите на национализация и индустриализация, както и развитие на промишлеността; за първи път са очертани общите черти и различията в процеса на колективизация; въведени са в обръщение многобройни неизползвани български и чужди източници и извори и пр. Повечето от тях обаче звучат твърде общо, следствие от по-пестеливия анализ и синтез на събрания действително много богат материал. Вместо това като приносни моменти бих посочил споменатите вече в рецензията: проследяване „на микротерен“ на големите национални политики (колективизация, индустриализация, модернизация и пр.); откриването на непознати до сега в литературата факти и събития (завръщането на купонната система през 1954-1956 г., съпротивата срещу ТКЗС и пр.). Общото ми мнение обаче е, че дисертационният труд е оригинално изследване и в него няма данни за плагиатство.

8. Оценка на автореферата и публикациите по дисертацията

Авторефератът е изготвен акуратно, отговаря на нормативните изисквания и представя коректно резултатите и съдържанието на дисертационния труд. Публикациите обхващат ключови дялове от дисертацията и също отговарят на нормативните изисквания.

8. Заключение

След като се запознах с представените в процедурата дисертационен труд и придружаващите го документи и въз основа на направения анализ на тяхната значимост и съдържащи се в тях научни и научно-приложни приноси, въпреки споменатите по-горе препоръки и забележки, потвърждавам, че представеният дисертационен труд ***Регионални политики на социализма в България и Югославия: Регионите на Кюстендил и Куманово 1948-1963 г.***, както и качеството и оригиналността на представените в него резултати и постижения отговарят на изискванията на ЗРАСРБ, Правилника за приложението му и съответния Правилник за условията и реда за придобиване на научни степени и заемане на академични длъжности в ЮЗУ „Неофит Рилски“ за придобиване от кандидата на научната степен „доктор“ в професионално направление **2.2. История и археология, област на висше образование: 2. Хуманитарни науки**. В частност, кандидатът удовлетворява минималните национални изисквания в професионалното направление

и не е установено плагиатство в представените по конкурса научни трудове. Въз основа на гореизложеното, препоръчвам на научното жури да присъди на **Антон Георгиев Венев** научна степен „доктор“ в професионално направление **2.2. История и археология**.

12.06.2025 г.

Изготвил рецензията: проф. д.н. Мартин Иванов

COMMENT

by Prof. Martin Ivanov Ivanov, D. Sc.

Department of "Sociology", Faculty of Philosophy of Sofia University "St. Kliment Ohridski"

of a dissertation for the award of the educational and scientific degree "Doctor", professional field 2.2.

History and Archaeology, field of higher education: 2. Humanities

author: Anton Georgiev Venev

**topic: Regional Policies of Socialism in Bulgaria and Yugoslavia: The Regions of Kyustendil and
Kumanovo 1948-1963**

Scientific Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Kristina Popova

1. Presented materials

The doctoral student Anton Georgiev Venev is enrolled in doctoral studies at the Department of History of the Faculty of Law and History at the Southwestern University "Neofit Rilski" in Blagoevgrad. For the preparation of this review, all documents necessary for the defense were received, including: dissertation; abstract; authenticity check, scientometric indicators, which reflect six publication materials (articles) on the dissertation and an autobiography and an order for the appointment of a jury. However, I have not been presented with a copy of his bachelor's and master's diplomas.

2. Relevance of the topic

The main goal of the dissertation is to examine "regional policy during the first years of the construction of socialism in the regions of Kyustendil and Kumanovo, located in the People's Republic of Bulgaria and the Federal People's Republic of Yugoslavia" (p. 9). Such a topic is new to Bulgarian historiography, as it has so far only been mentioned in passing in separate studies (K. Paleshutski, V. Enchev, M. Lalkov, D. Biladzic, B. Petranovich, etc.). If we exclude individual propaganda and highly ideological texts, the history of regional development, a product of the regime itself, is still awaiting its researcher. In this sense, the author has skillfully chosen to examine a topical and hitherto neglected topic in a national, regional and even pan-European context. However, Anton Venev has not remained only in the field of the regional, but has also sought the extremely relevant cross-border dimensions today, the role of the border (political, geographical) and the various political and economic trajectories that it gives rise to.

3. Scope and structure of the dissertation

The dissertation is 476 pages long and consists of an introduction, five chapters with numerous paragraphs in them, a conclusion and a bibliography of over a hundred titles – monographs, articles and studies, lists of the used archival funds, tables and abbreviations, as well as a photo appendix. The good handling of the rich archival material stored in the Central State Archives, the Archives of the Commission for the Disclosure of Documents and for the Declaration of Affiliation of Bulgarian Citizens to the State Security and Intelligence Services of the Bulgarian People's Army, the State Archives-Kyustendil, the State Archives of the Republic of North Macedonia (SRM) – branch office Skopje and Kumanovo and in the archival

collection of the Regional Historical Museum-Kyustendil is impressive. In addition, Anton Venev has reviewed and critically used materials from seventeen newspapers and eight magazines, as well as important electronic resources from the SRM and Bulgaria. The chosen approach is problem-chronological, while on each topic two paragraphs are allocated for each of the regions considered – Kyustendil and Kumanovo. Finally, each chapter ends with a short summary. I hasten to say that given my competence in the following analysis of the text I will focus mainly on the Bulgarian processes, without, of course, losing sight of the comparison with Kumanovo and Yugoslavia as a whole.

4. Content of the dissertation

The Introduction to the dissertation describes the object and subject of the study, the goals of the dissertation and the main research thesis, which the graduate formulates as follows: “The regional development policies undertaken or imposed during the construction of socialism in Bulgaria and Yugoslavia, regardless of the differences, are the basis of the backwardness and disproportions in the development of the two regions, which continues to this day” (p. 9). A brief overview of the main concepts used by the author is provided: regionalism, regional policy, modernization, industrialization, etc. (p. 10-12). The three main tasks of the study are outlined: (1) to identify the stages in the development of socialism in the two countries and regions between 1948 and 1963; (2) to trace and analyze the regional policy pursued in Yugoslavia and Bulgaria, outlining its results in the fields of economy (urban and rural), education, culture and healthcare in the Kumanovo and Kyustendil regions and (3) “to show the common problems, as well as the specifics in the two neighboring countries and the peculiarities of their experience in building a socialist society, the differences and modernization in the two regions”. (pp. 12-13).

The main methods used in the dissertation are the historical method, analysis and synthesis, comparison method, classification method and generalization method (pp. 13). In hastening my general assessment of Anton Venev’s research, I will only mention here in passing that not everywhere the request for analysis and synthesis is sufficiently condensed.

The in-depth historiographic review (pp. 15-17) covers most of the relevant research on the topic. It cannot fail to impress, however, that the graduate student has chosen to simply list a long list of the literature he used without highlighting some important theses in it. Those that he will then comment on and verify “experimentally” in the course of his field research in the Kyustendil and Kumanovo regions.

The first chapter “Socialism and Regional Policies in Bulgaria and Yugoslavia: Models of Historical and Political Development” introduces the topic and makes the historical contextualization that is mandatory for such studies. In separate paragraphs, the “example of the Soviet socio-economic model” is traced (pp. 26-32), the history of the construction of the communist regime in both countries (pp. 32-45), the Tito-Stalin conflict and the separation of the SFRY from the Soviet bloc (pp. 45-50), as well as the new policy of socialist self-government in Yugoslavia that followed (pp. 50-68).

At the end of the first chapter, two key paragraphs are included that build on the general historical framework and include the regional policies (or attempts at such) of Bulgaria and Yugoslavia (pp. 68-90).

They have an important generalizing character and even raise the question of why they were not included in the general conclusion of the dissertation, instead of in the first chapter. They make one of the key conclusions of this study about the significantly greater decentralization of the SFRY and the strong centralization of the People's Republic of Bulgaria. In itself, this is not a surprising observation, but a consequence of the different political-ideological framework in which the two countries developed after the rupture between Stalin and Tito. However, Anton Venev skillfully weaves it into his narrative, going beyond the simple marking of differences. His conclusion is that in Bulgaria it is difficult to talk about regional policy, since the center in Sofia dictates even the smallest details of development. Attempts at some regional decentralization were made only in the late 1950s with the creation of districts, but their results, as the author shows, are controversial. In any case, this relatively short episode ended in 1963, when a Plenum of the Central Committee of the Bulgarian Communist Party decided that “large-scale mechanized and automated industry requires management from a single center” (p. 77). However, the old type of centralization “characterized by guardianship over production and interference in daily operational management” was not achieved, and all issues “continued to be resolved by district state and economic bodies” (p. 77).

In fact, regional policies have two aspects: (1) centralized or decentralized decision-making and (2) attempts to reduce regional disparities. In socialist Bulgaria, until the end of the 1950s, key decisions were made at the central level – the Central Committee and Secretariat of the Bulgarian Communist Party, ministries and the State Planning Commission. It is known, however, that the distribution of resources between the individual regions did not always follow the declared priorities, but was strongly subject to other factors neglected in this study, such as personal acquaintances, compatriotism, military comradeship, connections, corruption and “second networks”. In many cases, new enterprises, hospitals, cultural centers and squares were built not where they were most needed, but in the settlements from which prominent communist functionaries came. In this sense, it could be assumed that the weak partisan movement in the Kyustendil region and the absence of important political figures originating from here had an important impact on the lack of new industrial investments almost until the end of the period under consideration. Until the mid-1950s, for example, in the Kyustendil region, “the existing nationalized enterprises and factories continued to operate with some minor exceptions” (p. 199). It was only in 1954 that the Galen Factory and the state-owned Bistritsa Mine were established. A certain attempt to introduce the all-important “subjective element” into regional policy was made only in the fourth chapter with the biographies of Vladimir Bonev (pp. 206-208) and Stoyo Stanoev (p. 208). However, here too there are no specific examples of their successful or unsuccessful intercession in favor of the already established Kyustendil District.

In Yugoslavia, a completely different model of economic development and treatment of regional problems was chosen. Since the early 1950s, “the main strategic goal of investment policies has been to mitigate the disparities in the economic sphere, which are manifested primarily between industry and agriculture, as well as between the production of means of production and consumer goods” (p. 84). Despite significantly more targeted efforts in the SFRY, the differences between the individual regions of the country have not decreased. For example, in terms of gross domestic product per capita, “the disparity in economic

development between the most developed region of Slovenia and the least developed – Kosovo increased between 1950 and 1960 from 3:1 to 5:1.2” . (p. 85). A little isolated, on p. 156, it is even concluded that “in Bulgaria, due to the high degree of centralization, problems are solved somewhat better and faster”. An important observation, which, however, should be condensed in the presentation with examples and evidence.

After describing the national political and economic context in which the Kyustendil and Kumanovo regions developed in Chapter Two, the story smoothly enters the essence of the topic. Anton Venev's main task here is to outline the administrative and political development and urban planning of the two regions. Two paragraphs are dedicated to each of these three levels - one for the Kyustendil region and the Kumanovo region. In a sense, this, and partly the next three chapters, can replace the still missing complete history of Kyustendil and the Kyustendil region after September 9, 1944. The administrative changes in the region, the merger and establishment of municipalities, the abolition of districts and the transition to a district structure are traced in detail. Here, the methodical and scrupulous listing of all newly emerged or merged municipalities is a bit burdensome (pp. 94-97, 101-104) and it could be considered to be removed as a separate appendix at the end of the work.

The political development at the regional level is the subject of the second part of this second chapter. The consolidation of power of the Communist Party, the marginalization of its political opponents and the policy of terror against the representatives of the former government are described truthfully and in detail. My only clarification is regarding the sentences of the so-called “People’s Court” in Kyustendil, which differ, albeit slightly, from the original document – 32, not 33 death sentences, 11, not 12 acquittals and 113, not 107 – to various terms of imprisonment. This, of course, is a detail that is not relevant to the study and should not be perceived as a criticism of the text. This is not the case with the anti-communist resistance in Kyustendil, which, as is known, is among the most active in the entire country, but is completely absent from the study.

The character of the last two paragraphs of the chapter, related to the urbanization and consolidation of the two regional centers – Kyustendil and Kumanovo, is contributed. The “omission” of the significantly smaller Dupnitsa, Kriva Palanka and Kratovo is logical, given the more limited information about them, but is not motivated in the dissertation. It is striking that although in 1938 Kyustendil acquired a modern urban plan, prepared by arch. Lyuben Tonev (later author of the plans for Sofia and Dimitrovgrad), by 1946 the city had only one paved street (p. 142), and the sewage system did not begin to be built until 1948 (p. 142-143). I would recommend that this paragraph also include the topic of residency, which, along with migration from the countryside to the city (extensively examined by the author in this and other paragraphs), predetermines the dynamics of urban development in cities.

For me, Chapter Three: Two Models of Industrial Development in the Regions is particularly interesting. It brings to the fore industrialization, modernization, and the timidly emerging consumerism. The chapter is of a contributing nature, since “nationalization in the Kyustendil region has not been the subject of scientific research so far, [and] in the Kyustendil encyclopedia, as well as in the history of the district

organization of the Bulgarian Communist Party, the main events and processes are given in fragments with quite a few inaccuracies" (p. 165). The episode with the unrealistic plan of the Bobov Dol mine for 1947, which, despite all ideological spells, exceeds the production in 1939 by a modest 2-3 tons (pp. 181-182). With the many similar and specific examples, the chapter significantly consolidates our knowledge of the economic processes that took place in our country in the late 1940s, 1950s and early 1960s. Until now, they have been the subject of mainly general analyses following congressional decisions and resolutions, but few authors have tried to trace how the central directives were implemented (or not implemented) in practice in individual enterprises. Special mention should be made of the already highlighted portraits of the economic and political leaders Vladimir Bonev (pp. 206-208) and Stoyo Stanoev (pp. 208), as well as the comparisons with the neighboring Pernik and Blagoevgrad districts in tables 6 and 7 (pp. 209-210). However, I would recommend that all amounts in table 7 be unified, since now the values for 1963 are in the new denominated in 1962. lev, and those from the end of the 1950s – at its old rate. Another important aspect in Chapter Three is the regional dimensions of consumption. Again, as with industrialization, consumption is known mainly from party resolutions and decisions, but very little is still known about how they are actually reflected in the everyday life of the population. Unknown to me, for example, was the decision in the period 1954-1956 to restore the de facto coupon system "due to poor harvests and limited grain production" (p. 260).

The focus of Chapter Four is on the transformations in the agrarian sphere of the two regions. The process of collectivization has so far been studied mainly in the fertile plains, and the semi-mountainous regions have rarely attracted historiographical interest. This is why the narrative proposed by Anton Venev is important, as it outlines the geographical and regional specificities of the socialization of the land. It turns out that after the initial push between 1952 and 1954, "not a single TCZS was created in the region." In addition, the cooperatives that had already been formed "were not a successful and attractive example for the peasants. Poor farms with poor cooperators, poorly organized, with insignificant successes – this is the picture of TCZS in the Kyustendil region in the period 1948 – 1952" (p. 293). An important contribution in the chapter is the resistance to collectivization in many Kyustendil villages, unknown until now in the literature (p. 319-324). The comparison with the disputed Kumanovo region shows that the ideologically motivated decision for complete collectivization in our country in the medium term does not bring better results (p. 355).

The last, Fifth Chapter attempts to explore a wide range of problems related to education, culture and healthcare in both regions. All areas in which the chosen centralized Bulgarian model seems to yield faster and better results than Yugoslav decentralization could bring (pp. 429-433).

Finally, the Conclusion attempts to summarize the most important observations from the previous chapters. Unfortunately, the analysis is largely absent here, repeating conclusions already made earlier in the text. For example, it is not clear what the author's opinion is about the effect of the two diametrically opposed approaches - centralism in Bulgaria and relative decentralization in Yugoslavia. In which areas do these and other (ideological, political) differences bring better (or worse) results. On the other hand, in this part of the dissertation text, it claims that "the two regions have been moving further and further

away from each other in every respect during these years. The economic, transport and cultural ties between them for most of the period under review are weak and minimal. The closed border for most of this period, as well as their peripheral location and weak transport links, make communication and cooperation between the population difficult" (pp. 452-453). A key conclusion, which, however, does not rely on material discussed in previous chapters and therefore remains somewhat hanging.

5. Degree of knowledge of the state of the problem

A careful reading of the dissertation shows that the author is largely familiar with the literature on the topic. The bibliography at the end of the text contains over a hundred titles – monographs, articles. Special mention should be made of the in-depth work in the Central State Archives, the Archives of the Commission for Disclosure of Documents and for Declaration of Affiliation of Bulgarian Citizens to the State Security and Intelligence Services of the Bulgarian People's Army, the State Archives-Kyustendil, the State Archives of the Republic of North Macedonia (SRM) – Branch Office Skopje and Kumanovo and in the archival collection of the Regional History Museum-Kyustendil. Last but not least, the author has reviewed and critically used materials from seventeen newspapers and eight magazines, as well as important electronic resources from the SRM and Bulgaria.

6. General analysis of the dissertation work

One of the main impressions that the doctoral studies leave is for a thorough and scrupulous study of a number of important processes in the regional policy of the two neighboring border regions – Kyustendil in Bulgaria and Kumanovo in the SFRY. In the individual chapters there are a number of contributing moments that I have already had the opportunity to note, related to the resistance, collectivization and industrialization in our country. In many respects, the dissertation could serve as a building block for the still missing comprehensive history of Kyustendil and Kyustendil in the first decades after September 9, 1944. However, a much higher level of analysis and synthesis could be desired, especially in the final part of the study. For example, it is not clear which of the two models – centralized and decentralized – gives better results and why. A little isolated, on page 156, the conclusion is even made that "in Bulgaria, due to the high degree of centralization, problems are solved a little better and faster", but it is absent from the conclusion. The "distancing of the two regions" mentioned at the end is relatively poorly supported in the course of the main presentation. It can be argued, and seriously, how convincing the year 1963 sounds as the upper limit of the dissertation. The author has tried to justify it as much as he can (pp. 7-8), but the reader remains unconvinced as to why, for example, the presentation does not stop at 1962 or 1964. Instead, the conventionality of the upper chronological limit (also recognized by A. Venev himself) could also be reflected in the title and the presentation: "the beginning of the 60s" instead of the currently chosen year 1963. However, these and other compositional problems do not in the least belittle the enormous investigative and analytical work that the graduate student has done.

7. Contributory moments of the dissertation work

In the relevant section of the Abstract, Anton Venev points out five of his contributions. Among them are: consideration of the two regional models (Bulgarian and Yugoslav); a detailed comparison of the development of the processes of nationalization and industrialization, as well as the development of

industry; for the first time, the common features and differences in the process of collectivization are outlined; numerous unused Bulgarian and foreign sources and sources are introduced into circulation, etc. Most of them, however, sound too general, a consequence of the more sparing analysis and synthesis of the truly very rich material collected. Instead, I would point out the points already mentioned in the review as contributions: tracking "on a micro-field" of major national policies (collectivization, industrialization, modernization, etc.); the discovery of facts and events previously unknown in the literature (the return of the coupon system in 1954-1956, the resistance against the TKZS, etc.). My general opinion, however, is that the dissertation work is an original study and there is no evidence of plagiarism in it.

8. Evaluation of the abstract and publications on the dissertation

The abstract is prepared accurately, meets the regulatory requirements and correctly presents the results and content of the dissertation. The publications cover key sections of the dissertation and also meet the regulatory requirements.

8. Conclusion

After having familiarized myself with the dissertation work and accompanying documents submitted in the procedure and based on the analysis of their significance and the scientific and applied scientific contributions contained therein, despite the above-mentioned recommendations and remarks, I confirm that the submitted dissertation work Regional Policies of Socialism in Bulgaria and Yugoslavia: The Regions of Kyustendil and Kumanovo 1948-1963, as well as the quality and originality of the results and achievements presented therein, meet the requirements of the Law on the Regional and Local Government of the Republic of Bulgaria, the Regulations for its implementation and the relevant Regulations on the terms and procedures for acquiring scientific degrees and occupying academic positions at the South-West University "Neofit Rilski" for the candidate to acquire the scientific degree "doctor" in the professional field 2.2. History and archaeology, field of higher education: 2. Humanities. In particular, the candidate meets the minimum national requirements in the professional field and no plagiarism has been established in the scientific works submitted for the competition. Based on the above, I recommend to the scientific jury to award Anton Georgiev Venev the scientific degree "Doctor" in professional field 2.2. History and Archaeology.

06/12/2026

Reviewer:

Professor Martin Ivanov, D. Sc.